

Marlena Gruda

Sled in (ne)prisotnost v poeziji Anje Golob

---

objavljeno v:

Darja Pavlič (ur.): *Slovenska poezija. Obdobja 40*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

<https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-40/>

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2021.

Obdobja (e-ISSN 2784-7152)

SLED IN (NE)PRISOTNOST V POEZIJI ANJE GOLOB

Marlena Gruda

Institut Filologii Słowiańskiej, Krakov
marlena.gruda@uj.edu.pl

DOI:10.4312/Obdobja.40.147-153

Namen tega članka je predstavitev zbirke *Didaskalije k dihanju* Anje Golob v luči »poetike sledi«, razumljene kot odmev intencionalne prisotnosti in kot nekaj, kar konstituira prisotnost ali kar je oblika prisostvovanja neprisotnosti. Avtorica v svoji intimni in filozofski poeziji opozarja na potrebo po razumevanju sveta in po svobodi, včasih neprisotni, a ne nedostopni. Poudarja tudi pomen gibanja, časa in prostora postajanja smisla, do katerega prispe, nihajoč med tišino in večbesednostjo, v prostoru raznolikih jezikov in simbolov, občutljiva na ničnost in praznino. Prav tam, v praznini in ničnosti, sencah in odtisih, se pogosto ustavi, da pokaže sledi neprisotnosti.

sled, prisotnost, gibanje, senca, praznina

The aim of the article is to discuss Anja Golob's poetic volume *Didaskalije k dihanju* (Stage Directions to Breathing) in the context of the »poetics of the trace«, understood as echoes of intentional presence and as something that constitutes presence, or that is a form of becoming in unpresence. In her intimate and philosophical poetry, Golob points out the importance of understanding the world and the need for freedom, which may be not present at times, but which is never unattainable. She also points to movement, time and space in which sense comes into existence, and which she reaches by moving between silence and verbosity, within the space of diverse languages and symbols, sensitive to presence and non-presence, as emptiness and void. It is there, in emptiness and void, in shadows and reflections, that Golob stops, aiming to show the traces of unpresence.

trace, presence, movement, shadow, emptiness

Poezija Anje Golob je pomembna sled v zgodovini slovenske književnosti in književnosti nasploh. V njenem konkretnem in refleksivnem pogledu na človeka, človeštvo in resničnost je mogoče najti sledi postmoderne vidika in filozofije »konca filozofije«, na katera se avtorica sklicuje na več mestih. Nesporno je pesnica, ki v svojih pesmih, mdr. v zbirkah *Vesa v zgibi* (2013) in *Didaskalije v dihanju* (2016), za kateri je prejela Jenkovo nagrado (2014 in 2016), na Poljskem pa je nominirana za nagrado evropski pesnik svobode (Evropski Poeta Wolności), odpira vprašanja, ki zadevajo široko razumevanje prisotnosti in neprisotnosti ter sledi, ostankov po prisotnosti ali samobitnih sledi, odtrganih od izvirnega prostora. Namen tega prispevka je predstaviti ustvarjalnost Anje Golob, zlasti na podlagi zbirke *Didaskalije k dihanju*, v luči za dekonstrukcijo značilne, a v poeziji Anje Golob posebej vidne »poetike sledi« (Zawadzki 2009), razumljene kot prisotnost, ostanek, posnemanje,

spomin, materialni in imanentni znak, v ožjem smislu pa sledi prisotnosti v izvornem prostoru in oblik prisostvovanja neprisotnosti.

Skupaj s tendenco do ponovne recepcije starejših literarnih del se je pojavila tudi dekonstrukcija razumevanja književnosti kot takšne (Derrida 1993a) ter drugačno razumevanje vlog udeležencev procesa ustvarjanja in sprejemanja literarnega dela. Derrida je na tem področju doprinesel k pomembnim spremembam in bistvenemu preobratu. Raziskovalec tako ni podpiral hierarhije in binarnih opozicij kot tudi ne nasilnega vsiljevanja reda mišljenja, predvsem zahodne metafizike, delitve na to, kar je primarno in sekundarno, ter dominacije logosa. Łaciak (1997: 58) ugotavlja, da za avtorja *O gramatologiji* metafizika ni ločeno področje filozofije, marveč njen pojem, zato ne bi smela določati pravil mišljenja in pojmovanja resničnosti, pa tudi si uzurpirati stalne prisotnosti v vseh pomenih te besede: »Lahko bi dokazali, da vsa imena, ki se navezujejo na osnove, pravila ali središče, vedno zadevajo nekakšno stalno prisotnost – eidos, archè, telos, energieia, ousia (bistvo, eksistenca, substanca, subjekt), aletheia, transcendenca, zavest, vest, Bog, človek ipd.« (Derrida 1993b: 64) Osredotočenost na središče, stalnost in popolnost je po Derridaju vodila v togost strukture in potiskanje stranskih prisotnosti in razlik na obrobje, kar je bil razlog za decentralizacijo, razpršitev in porušenje koherence dela. Metafizikov niso zanimale razlike, marveč istovetnost in prisotnost, opredeljena v teološkem duhu, v kategoriji sledi Boga ter v opoziciji do neprisotnosti. Zato je Derrida (1997: 32) predlagal svoje razumevanje prisotnosti kot vsebine, reči same, smisla, resnice. Po njegovem mnenju naj bi bila prisotnost to, kar so metafiziki imenovali neprisotnost, oz. razlika, ki je bila za poststrukturaliste protislovje istovetnosti, edina oblika prisotnosti tako vzroka kot tudi posledice sledi.

Sled je bila v filozofiji, začeni s Platonom (1959), povezana s kategorijo mimezis, koncepcijo spomina in pomnjenja. Puščanje sledi je pomenilo odtis, zrcalni odboj, odbijanje, deloma tudi brisanje. Po Platonovem mnenju je sled način pojavljanja, pomeni resničnost in se nanjo navezuje, je materialno bitje, ki obstaja in traja, vendar, kot meni Zawadzki (2009: 195–196), v svoji polni podobi lahko nastopi le za ceno neprisotnosti tega, na kar se navezuje. Platon tu poudarja možnost obstoja sledi kot edine prisotnosti ali pogoja konstituiranja neprisotnosti, kar je sorodno sodobni misli, da sled ni ostanek prisotnosti, temveč nekaj, kar vzpostavlja prisotnost, kar nima slikovne oblike in predstavitvene funkcije ter presega opozicijo biti/nebiti, polnosti/pomanjkanja, skritosti/očitnosti (Zawadzki 2009: 207). Podobnega mnenja je Lévinas. V njegovi koncepciji je sled povezana s tem, kar nikoli ni bilo prisotno, marveč vedno dano kot preteklo (Lévinas 1995: 139), kar izstopa iz izvorne prisotnosti, je »prisotnost tega, česar pravzaprav tu nikoli ni bilo«, umaknjeno v tisto, kar Paul Valéry imenuje »globoko nekoč, nikoli dovolj nekoč« (Lévinas 1995: 139). Avtor *Etike in neskončnosti* trdi, da »sled ne vodi le k preteklosti, ampak je sam prehod [la passe] k preteklosti [passe], ki je bolj oddaljena kot vsaka preteklost in vsaka prihodnost, [...] kjer se zarisuje večnost – absolutna preteklost, ki združuje vse čase« (Lévinas 1995: 142). Tudi Derrida meni, da se vse začne s sledjo, sled je primarna, ne pa druga prisotnost,

ker ne obstaja noben drug absolutni izvor smisla. Je pogoj možnosti ustvarjanja pomenov s pomočjo razlikovanja, je »prafenomen spomina« (Derrida 1998: 85, 90). Z odtisom in pomenjanjem povezuje sled tudi Freud. Po njegovem mnenju ima sled dvojno moč ponavljanja in brisanja in se konstituira po čutni izkušnji, po kateri pride do njene potlačitve in regresije (Dybel 2000: 205–206). Je nekaj, kar je zapisano v duši, kot trdi Ricoeur (2006: 25–26), posledica stika z dogodkom in tudi telesnega občutka. Sled sama po sebi je torej prisotnost smisla, ki se ustvarja v gibanju v času in prostoru. Odloča o izkušnjah resničnosti in o subjektu, njegovem razumevanju sebe in sveta, v katerem živi. Zdi se anonimna, obstajajoča brezosebno, taka, ki ne pripada nikomur in ničemer (Lévinas 1998: 96–98) (v francoščini to brezosebnost izraža *Il y a*), pa tudi obstajajoča v obliki molčeče prisotnosti, težko določljive, neočitne.

Prisotnost v poeziji Anje Golob ni omejena samo na osebo, kot je predlagal Adam Harnas (2005: 162), temveč zadeva tudi objekt. Pri pesnici ni razlikovanja med *obstaja* in *je prisoten*. Obstaja tako objekt kot tudi subjekt. Subjekt Anje Golob ne samo *je*, marveč tudi percipira svet in sebe v tem svetu. Poskuša razumeti resničnost, ki ga obdaja, in se je udeleževati, *biti-v-svetu*. Izrazito ne samo zaznava svoje sebstvo, temveč ga tudi izpostavlja. Objekti pa so pogosto udeleženi v prihajanju k smislu, stojijo na isti ravni kot subjekt in so dani ali se pojavljajo v svoji celi podobi, tukaj in zdaj, ali samo delno. Sledi prisotnosti obstajajočega so tako materialne kot tudi nematerialne, objektivne kot tudi subjektivne. Tako kot je prisotnost povezana z intersubjektivnostjo, ima kljub temu, kar trdi Gabriel Marcel (1999: 218), sama po sebi neobjektivni značaj, čeprav ni čista subjektivnost in se nahaja izven obsega zavesti.

Do prisostvovanja sledi v poeziji Anje Golob prihaja preko refleksije in vrednotenja. Subjekt, ki prisostvuje, je imanentno bitje, zavestno, se označuje v času in prostoru, v odnosu do sveta, do samega sebe in drugega v sebi. Njegovo izkušanje prisotnosti in neprisotnosti je polisenzorično. Izrazito se giblje okrog središča, na meji svetov, v sferi osmišljanja, med tistim, kar je moje in tuje, enako, ampak drugačno, usmerjeno tako navznoter kot navzven. To je subjekt, ki prikazuje sobivanje svetov in jezikov, zavestno doživlja svet tukaj in zdaj ter ga vrednoti. Občutek sedanjosti je zanj ključen. To »sedaj« odloča o smislu »prisotnega«, o njegovi zavesti in namernosti delovanja, aktualnega kovanja sebe v obrisih subjekta v resničnosti.

Sledi, s katerimi je subjekt povezan s svetom, imajo značaj materialne prisotnosti, ki potrjuje obstoj *eidos*, določene statične celote ali nematerialne prisotnosti, osmišljene v gibanju, tako v motoričnem, konkretnem kot tudi v abstraktnem (Merleau-Ponty 2006). Gibanje je naznačeno s časom in prostorom. Tako je v pesmi *Morda je Praga* (Golob 2016: 38–39), kjer se prostor in čas prepletata, enkrat gresta vzporedno, drugič se ločujeta. V njej so izrazite sledi, ki dobivajo nazorno obliko slike – sledi spomina in sledi domišljije. Subjekt tukaj in zdaj govori o določeni fotografiji in jo predstavlja z zunanje perspektive: »Na fotografiji je ženska. Vidi se glava, del hrbta / [...] v ozadju jo levo uokvirja košček svetle stavbe, morda / gledališče [...]. Če dobro pogledaš, ugledaš punctum: med popolnima ustnicama moli konico jezika, [...] v očeh razkriva / ljubezen, skoraj predanost, [...]«. V nadaljevanju se pogloblja v notranjost

in zaradi tega se čas ustavi in oživi vsebino, zapisano na fotografiji (v obliki spomina ali projekcije): »Ko bo / ta trenutek odmrznil, se bo zarežala, izrekla bo kletvico, / [...] morda bo ptič prečil obzorje«, in potem izraža prihodnost preteklosti: »To bo mnogo pred mojim časom, a njen razorožujoči / smeh bo odzvanjal skozi desetletja [...],« kar je neke vrste retrospekcija ali fantazija. Proti koncu pesmi se subjekt vrača k zunanji perspektivi, ko govori: »To je ta fotografija, morda je Praga, / mogoče pred dawnimi leti, ni važno [...] / A nekdo jo je, / jo je posnel, [...] ko je hip vtisnil v večnost«. Lirski subjekt poudarja, da je fotografija zapis slike iz preteklosti, predana soočenju s spomini, konfrontaciji nazorne sledi preteklosti s sledjo v spominu ali s projekcijo v prihodnosti. Pesem zaključijo stavki, namenjeni osebi s fotografije: »tukaj te čakam. Morda je Praga. Najdi me. Pridi.«, ki so poziv k aktivnosti oz. gibanju v prostoru, k iniciaciji prostorske situacije. Močna prizemljenost sveta s temporalnimi in topografskimi pojmi je v tej pesmi vrsta krepitev ustvarjenih sledi in usmerjenosti k posnemanju.

Sled, ki je tipična za prostor v poeziji Anje Golob, je gibanje, ki ne implicira izključno lokacije, kot trdi Maurice Merleau-Ponty (2006: 116), temveč tudi »prostorskost situacije«. V pesmi *Kaj rabim* (Golob 2016: 12) subjekt navaja uprostorjene reči, ki naj bi izpolnile njegove potrebe: od najbolj osnovnih do višjih: »Nekaj, kar varuje pred dežjem, snegom, vetrom; / [...] Rabim tekočo vodo. Par hlač. Odejo. Robec. [...] / Nekaj, na kar položim telo, ko je utrujeno; [...] / In roko rabim, ki ni moja [...] / Morda / telo, da leže obme [...] / Rabim dotik, / ki vzklije v samoto«. Naštevaje teh reči poteka v gibanju k notranjosti: govoreči subjekt postopoma prispe k lastnemu telesu, naprej gre k notranjosti, k ustvarjenemu svetu, in naposled k misli in praznini kot sledi prisotnosti sebe v telesu. Opozarja na potrebo po avtorefleksiji, ki naj ne bi prinašala izpolnitve: »Rabim praznino. Tega ni dosti. / In si ustvarim svet, sredi svetov svoj svet, / telo, drevo, nebo, spogled s seboj. / Tega ni dosti. Tega je ravno prav«. Praznina kot znamenje manka je vrednotena pozitivno. Kot je rekel Slavoj Žižek (1998: 168), sklicujoč se na Lacana: najvišji cilj je bivanje v nenehnem občutku poželenja in zanj konstitutivnem manku, ker izguba objekta in poželenja kot tudi strah pred izgubo samega manka povzroča strah. Biti v stanju nenehne želje po doseganju cilja, ki se naslanja na posnemanje določenih shem, je v pesmih Anje Golob torej ključno za konstitucijo subjekta, njegovega samozavedanja in samorazvoja.

Gibanje torej odloča o procesu, v katerem nastaja smisel. Ta smisel pesnica v nekaterih delih upodobi s sprožitvijo enake besedilne konstrukcije: redukcije, negacije ali primerjave, kot je na primer v pesmi *Niso potovanja* (Golob 2016: 46–47). Tam so izrazi »niso potovanja« in »niso kraji« dopolnjeni z »le to je«, kar privede do konsenza: »Taki drobci so [...] Samo / odbleski, vsakdanjost, ki se med preoblačenjem iz ene v drugo / delovno obleko mimogrede pogleda v zrcalu in / si navihano pomežikne. Ne potovanja ne kraji niso – le to je, zakaj smo šli. Do česa / smo prišli«. Iz pesmi sledi, da prisotnost reči in izkušenj v prvotni obliki ni tako bistvena, kot je to, kar ostaja po sami prvotnosti: odbleski, zrcalni odboji, sledovi, ki so nastali priložnostno ter v spominu vsakdanjika. Redukcija prisotnosti in sestavitev prisotnosti z neprisotnostjo

kaže na deduktivno mišljenje lirskega subjekta, ki predstavlja hkrati dve naravi ene reči, dve nasprotni lokaciji, dva pola ali dve nasprotni lastnosti. Dualizem in dvojnost sta dimenziji sledi, ki se prikazujeta v obliki sence ali zrcalnega odboja.

Senca je sled materialnega bivanja, ki priča o otipljivem, nazornem obstoju prvotnega bitja. V vsesplošnem razumevanju je človeška senca dokaz posredne prisotnosti, nastale izključno zaradi prisotnosti objekta ali subjekta, na katerega pade svetloba. Svetloba je torej tista, ki se nahaja v središču pozornosti kot nasprotje teme, senca pa je dokaz, sled odnosa med svetlobo in subjektom ali objektom. V pesmi *Srce, ki ljubi, ljubi* (Golob 2016: 25) subjekt govori o enem odnosu: »Zgodi se moja volja, veš, kaj delam, kaj delam ... / Da ni tvoje sence, da je vse sivo, utrujeno, dvodimenzionalno, / da te iščem, tipaje, kadar se ustrašim, kje si, kadar se zavem [...] kako te ljubim, ljubim, veš, kaj delam, / si nič ne moreva«, kjer je senca pogoj vrednotenja, hierarhizacije bitja. Neprisotnost sence je izenačena z neprisotnostjo ali pomanjkljivo, navadno, sivo, neintenzivno prisotnostjo, kot nasprotje njene prisotnosti – oblike izražanja intenzivnosti in avtentičnosti. Podobno je v pesmi *Hobi* (Golob 2016: 14): »Aranžerji animatorji / maskare in antropomorfne / pokveke / gremo gremo / v soncu stojite / in ne mečete nobene sence« neprisotnost sence pripisana tistim, ki ne dajejo iz sebe dovolj, da bi lahko doživljali in spreminjali svet. Po mnenju lirskega subjekta poezija »ni neumna (kot politika) / ni ho ho hobi«, njeno bistvo je: »gledati stvarjem strmo / v oči tudi ko pravzaprav / predvsem ko bodejo / zahteva pač pogum skrb / prav nič naključen / smisel za humor / zagamano zagnanost skratka boj«, torej angažiranost, moč in pogum prodirati v bistvo, soočati se z resničnostjo. Šibkost je diskvalificirajoča: »kdor ga ne zmore / naj ne lazi za poezijo«, je sled pomanjkanja sence, tega, ki pomeni, je neprisotnost. Neprisotnost sence je pomanjkljivost, lastnost tistih, ki se ne angažirajo dovolj. Nasprotno pa so v pesmi *Naravni zakon* (Golob 2016: 21) (»samó ležita / sonce tiplje čeznju / dve telesi / sence, ki jih vzbudita / vzameta za čtivo / in jih razbirata / kaj ju še čaka / kar je, kar b'lo je in kar bo«) sence sledi preteklosti, tega, kar je aktualno, in napoved prihodnosti. Niso potrditvev obstajajočega materialnega bitja v bolj nedoločeni obliki, temveč zapis temporalnega razumevanja sence kot sledi neprekinjenosti, udeležbe časa in prostora, nečesa, kar je obogateno s smislom. Nedoločnost in negotovost sta značilni tudi za prisotnost sence, na katero gledamo z distance. Senco v pesmi *Tukaj nekdo* (Golob 2016: 36–37) (»Nekdo teče proti nama / [...] Nekaj se nagne / [...] nekaj utrujenega / [...] Nekaj ima pomislek / [...] preseka zrak vzcveti ovne / to / nekaj / za njim se utrne blisk / odzven v svetlobi / [...] In nič ne more do naju [...]«) lirski subjekt najprej istoveti s človekom, potem z bitjem, ki se bliža, z nečim, kar se nagne, se upogne, misli in nato cveti in se odbija v svetlobi, kar je nekaj naravnega, a kljub temu ni sposobno priti do njiju. V tem delu senca določa sled intersubjektivnosti in možnost prekoračenja mej, ki orisujejo subjekte in objekte ter odločajo o prisotnosti razumevanja in njegovega pomanjkanja.

Senca je torej nazorno znamenje prisotnosti ali neprisotnosti, ki je ostalo brez telesa. Ne glede na dejstvo in okoliščine prisotnosti sence sta pomenljiva njena delna neodvisnost od objekta (svetloba odloča o tem, kakšna je senca) ter več oblik njene

prisotnosti. Drugače je, če govorimo o sledeh, v večji ali manjši meri povezanih z virom, in sicer o praznini in nič/ničevosti. Praznina in nič sta sledi, ki sta potencialno neprisotni, nedostopni človeškim čutom. Sami po sebi sta edina prisotnost, umeščena izven kategorije časa in prostora. Nista dialoški. Odločata o razliki, nepopolnosti, razpršenosti, šibkosti subjekta ali objekta. Praznina in nič sta sledi neprisotnosti ali izven-izvorni sledi, prisotni na neobjektivni, nematerialni ravni, izven eksistence prisotnosti. Eden od primerov je pesem *Jezik postaja trd* (Golob 2016: 42), kjer se praznina, nič in pozaba nahajajo tam, kjer ni jezika, na meji, in so prostor tišine in pomanjkanja spomina, so umeščeni med preteklostjo in prihodnostjo, so prostor, kjer je jezik ločena tvorba: izgubil je svojo komunikacijsko funkcijo in ne pomeni nič več: »tu kjer jezik postane trd / je nič in potem / dolgo nič«. Jezik se je podal navidezni materializaciji in ni več sposoben služiti komunikaciji. Pomanjkanje sporazumevanja je posledica mnogoterosti kodov, jezikov in abeced (slovenščina, hrvaščina, francoščina, nemščina, latinica, grška abeceda, cirilica). V ožjem smislu so lahko sled zvočne obogatitve ali iluzija sporazumevanja kot v pesmi *Generacija* (Golob 2016: 16), v širšem pa lahko kažejo združevalno moč poezije, enotnost različnih oblik prisotnosti kljub nekompatibilnosti, ki izhaja iz neskladnosti kodov. Neprisotnost sporazumevanja je torej oblika preusmeritve pozornosti na prisotnost estetskega smisla ali obstajanja drugih sledi, razlik, objektov, ki ostajajo izven središča. Po zaslugi dehierarhizacije se postavi enačaj med različnimi znaki ter izpostavi množstvo in razpršitev, kar lahko postane osnova za nastanek nove sledi.

Na poezijo Anje Golob je mogoče pogledati tudi z več drugih vidikov, poleg poststrukturalistične perspektive sledi prisotnosti in njenih povezav s telesnostjo, gibanjem in prostorskostjo, izvornih sledi ter tistih, ki ustvarjajo prisotnost in prisostvujejo neprisotnost, tudi v povezavi poetike sledi z družbenospolno binarnostjo, dvojnostjo v jeziku in družbi. Moja pozornost je bila usmerjena na razlike nasploh, nedorečenosti, nepopolnosti, na manko in potrebo po želji, ker so le-te ključne za ustvarjanje pogosto obrobni, nezaznavanih, nematerialnih sledi in hkrati posredno določajo človeka, njegovo naravo, potrebe in to, kako vidi sebe in druge v svetu. Takšne sledi omogočajo tudi širše razumevanje in sporazumevanje med subjekti, kar je posebej pomembno, glede na mnogoterost jezikov in pisav, razlik in pomanjkanj, prisotnih v odbojih, ostankih in ponovitvah.

Viri in literatura

- DERRIDA, Jacques, 1993a: *Pismo filozofii*. Izbral in prevedel Bogdan Banasiak. Kraków: Inter Esse.
- DERRIDA, Jacques, 1993b: *Struktura, znak in igra v diskurzu humanističnih znanosti*. *Literatura* V/24–25. 63–80.ž
- DERRIDA, Jacques, 1997: *Kwestia stylu*. Prevedel Bogdan Banasiak. Artur Przybysławski (ur.): *Nietzsche 1900 – 2000*. Kraków: Aureus. 45–81.
- DERRIDA, Jacques, 1998: *O gramatologiji*. Prevedel Uroš Grilc. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (zbirka Analecta).
- DYBEL, Paweł, 2000: *Urwane ścieżki. Przybyszewski – Freud – Lacan*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- GOLOB, Anja, 2016: *Didaskalije k dihanju*. Ljubljana: samozaložba.

- HARNAS, Adam, 2005: *Czas i obecność*. Kraków: Instytut Myśli Józefa Tischnera.
- ŁACIAK, Piotr, 1997: Jacques'a Derridy pojęcie metafizyki. *Sztuka i Filozofia* 13. 57–73.
- LÉVINAS, Emmanuel, 1995: *Sled drugega*. Prevedel Uroš Grilc. *Problemi* XXXIII/3. 129–143.
- LÉVINAS, Emmanuel, 1998: *Etika in neskončno; Čas in drugi*. Prevedla Edvard Kovač [prvo delo] in Gorazd Kocijančič [drugo delo]. Ljubljana: Družina.
- MARCEL, Gabriel, 1995: *Tajemnica bytu*. Prevedla Małgorzata Frankiewicz. Kraków: Znak.
- MERLEAU-PONTY, Maurice, 2006: *Fenomenologija zaznave*. Prevedla Špela Žakelj. Ljubljana: Študentska založba.
- PLATON, 1959: *Platona Teajtet*. Prevedel Władysław Witwicki. Warszawa: PWN.
- RICOEUR, Paul, 2006: *Pamięć, historia, zapomnienie*. Prevedel Janusz Margański. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- ZAWADZKI, Andrzej, 2009: *Literatura a myśl słaba*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- ŽIŽEK, Slavoj, 1998: Patrzac z ukosa. Prevedla Paweł Dybel in Joanna Bator. *Teksty Drugie* 1–2. 161–184.